

ԱՆՎԱՆ ԽԱՂԻԿՅԱՆ

ԵՐԶՆԿԱ ՔԱՂԱՔԻ «ԵՂԲԱՐՑ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ»
ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (1280 Թ.)

1⁴⁴
+ 9

Հայկական ՍՍՏ Գիտությունների ակադեմիայի Հասարակական գիտությունների բաժանման քիմիական ինստիտուտի «Տեղեկագրի» 1951 թ. № 12-ում տպագրված հրապարակել էր մի հաղորդում, նվիրված 1280 թվականին նրդնկայում կազմակերպված Երաշխայությունը և նորատեղծ այդ կազմակերպության համար Հովհաննես Երզնկացու (մ. թ. 1293 թ.) գրած «Մահման և կանոն»-ին:

Շատ ժամանակ չի անցել այդ հաղորդման հրապարակումից, բայց այն մտել է արդեն դիտական լայն շրջանառության մեջ. Երզնկայի երաշխայություն «Մահման և կանոն»-ը իրավաբաններն համարվել է կարևոր մի սկզբնաղբյուր, որը լույս է սփռում միջնադարյան Հայկական քաղաքների ներքին կյանքի վրա, հանդիսանալով համարությունների գոյությունը համառոտ ամենաազդեցիկ փաստաթղթերից մեկը: «Մահման և կանոն»-ը հնարավորություն է ընձևել միաժամանակ նոր տեղանկյունից քննարկելու միջնադարյան նշանավոր բաժանողները Հովհաննես և Կոստանյան Երզնկացիների տաղմուտարժանությունը, բայց հայտնիով դրանց կապը քաղաքային բնակչության՝ առևտրականների և արհեստավորների և, մասնավորապես, երաշխայությունների մեջ բնդարկված ամուրի երիտասարդների հետ:

Սրանով, սակայն, չի սպառվում Երզնկայի երաշխայության «Մահման և կանոն»-ի նշանակությունը, այսուհետև ևս այն դրավելու է սեփական աշխարհություն, որպես միջնադարյան Հայկական քաղաքներում տաղմուտված երաշխայությունների մասին եղակի ու բովանդակային սկզբնաղբյուր:

Նկատի ունենալով այդ հանդամանքը լույս ենք ընծայում Երզնկայի երաշխայության կանոնադրությունը՝ Մատենադարանի այդ բնագիրը պարունակող երեք ձեռագրերի բազմաթիվ փոփոխություններ:

Հակիրճ աչա ներածականում, վերաշնորհելով «Տեղեկագրի» 1951 թ. № 12-ում տպագրված մեր հաղորդման հիմնական եզրակացությունները, միաժամանակ, նոր նշանակություն հիման վրա, կատարում ենք որոշ լրացումներ:

* * *

1280 թվականին Երզնկայում կազմակերպված երաշխայություն մեջ միավորվել են քաղաքի առևտրական և արհեստավորական շերտերին պատկանող ամուրի երիտասարդները: Նրանց նպատակն է եղել միացյալ ջանքերով դիմագրավել «բռնապետաց» և «շարժմարդկան», օգնել անտեսողին և բարձրացված բնակչությանը, դրավել լինել միմյանց տեսնողին ու հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառներում:

Նդրաչրությունն ունեցել է մարտական կազմակերպություն, սկզբնական զգալի միավորվել են տասը անդամներ՝ առանադևուրի («առաին պուխն») հրամանի ներքո, 4 սլոգայիսի զգալիներից կազմվել է Նդրաչրության հաջորդ բջիջը՝ «քառասունին մեծի» պիտուրությամբ: Կազմակերպության գործերը տնօրինել է «պիտուր կերարը» կոչվող մարմինը, «պուխ կերաչրութեանն» անվանյալ պաշտանյաչի նախագահությամբ:

Նդրաչրության մեջ կղել են «առադ» և «կրասեր» անդամներ: Ըստ որում կրասերը պարտավոր է կղել հնազանդվել ավագ կերարը, իսկ վերջինս՝ քաղցրությամբ վարվել ա խրատել կրասերին:

Նդրաչրության անդամները պարտավորվել են խառապուշտ հետևել կանոնադրության հրահանգներին, հանցապարաները վատարվել են կերաչրությանից:

Մասինս Ռուհաչեցու «ժամանակագրության» մի ուշադրով հառվածք¹, լինչդես և այլ փաստեր, հնարավորության են տվել պարզելու, որ ցարդ սխալ մեկնարանված «մանկատադ» (նաև «մանկատար», «մանգատար») միջնագրության տերմինը սերտորեն աղերսվում է երզնկայի Նդրաչրությանը հար և նման կազմակերպությունների հետ, ուստի և նման կազմակերպություններ կղած պետք է լինեն հայկական կամ հայաբնակ բոլոր այն քաղաքներում, որոնցում տարրեր առիթներով հիշատակվել են մանկատադ կոչվող պաշտանյաներ:

Վերահիշյալ մեր հազարդման մեջ, հենվելով կազմակերպության ցարդ փաստերի վրա, կերակայրել էինք, որ երզնկայից բացի Նդրաչրությանների գոյությանը հավատալում է նաև Անիում և Վանում: Զեռքի տակ ունենալով մանկատադ կոչումը կրող անձանց մասին վիսլությաններ պարունակող հիշատակարաններ՝ նույն կարծիքն էինք հաշտնել նաև Մուլթանիայի (Երան) և Կաֆաչն (Ղրիմ) մասին, որոնց բնակչության մի պղաչի մասը հաշեր էինք:

Այժմ կարող ենք ավելացնել, որ մանկատադ, ուստի և Նդրաչրության է կղել նաև Կարին քաղաքում: 1283 թվականին, Կարինի գավառի Կան պուղում բնգորնչակված մի ձևագրի հիշատակարանում կան այսպիսի տղերք. «Եր տեր (Սուրբ) ստաչաչ զսուրը Աեհաարան... չիշատակ ծնուղաչ իմոց, և ամենայն նախնեաց, հուրն իմոչ մանկատաար Մերչերոյն և մարն իմոչ Մինասիերին»:

Ավելի առատ են աեղեկությանները երիտասարդ ա ամուրի հաչ երիտասարդների ուկրաինահաչ և չեհահաչ գաղթավաչրերում ստեղծված կազմակերպությանների մասին: Այս առումով մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Վրեննայի Մխիթարյանների մատենադարանի № 453 ձևագիրը, որի էջերում բնգորնչակված է Յաղլովեց քաղաքի «Կարինգորաց իդրաչրութեան» կանոնադրությանը (վերահաստատվել է 1658 թվականի փետրվարի 10-ին, տիրահաչակ նրկաչ արքեպիսկոպոս Թորոսովիչի կողմից): Այն, իբ ամբողջությամբ, գեա չի հրատարակված, բայց նույնիսկ Հ. Տաշյանի ցուցակում մեջ բերված

1 Մ ա տ թ ե ս ո Ս ռ Վ ա չ ե ջ ի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 226:

2 Մուլթանիայում հիշատակվում է Հովհաննես մանկատադը՝ 1329 թ. և ներսեւ մանկատադը՝ 1357 թ., իսկ Կաֆաչյամ՝ Կաղար մանկատադը՝ 1334 թ. (տե՛ս Է. Խաչիկյան, ԺԳ գրքի հաշերեն ձևագրերի հիշատակարաններ, Երևան, 1950, էջ 217, 263, 426):

3 Բ. Մ ա ռ գ ի ա չ ա ն, Մաչր ցուցակ հաշերին ձևագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հատար առաջին, Վենետիկ, 1914, էջ 645:

քաղվածքները՝ հետաւորութիւնն են առիւթ քննարկութեան որոշ կէտեր ներմարել Յրդնկայի և Յաղպօկեցի եղրայրութիւնների միջև:

Յաղպօկեցի Եղրայրութեան զեկաւարութիւնը կենտրոնացված է եղել կարիճների (իմա «երիտասարդ սամարիների») «վոյվոսայ» (ВОЕВОДА) և «սարքսդայ» (САРОСТА) կազմող պաշտօնյաների ձեռքով: 1646 թվականին վոյեպոպ է եղել վոյթ Կարապետի որդի Սիմեոնը, իսկ ստարոստա՝ պան Էսերպեկի որդի Խըաքըրը, այլ խոսքով հայկական համայնքի ամենաազգեսիկ և ամեն արհմանց օրդիների ձեռքին է եղել Եղրայրութեան զեկաւարութիւնը:

Կանոնադրութիւնը բաղկացած է 31 արտիկուլներից, որոնք շոշափում են Կարիճվորաց եղրայրութեան ներքին կազմակերպութեանը և անդամների փոխադարձ պարտավորութիւններին ա իրավունքներին վերաբերող բազմապիսի հարցեր:

Ուշագրավ է նաեւ 1690 թ. Եղիապար կաթողիկոսի կողմից հաստատված, իսկ աշնուհետեւ՝ 1790 թ. Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղությանի վերահաստատած Պատուշան, Յոշ և Ուրմանի քաղաքների «Կարիճվորաց եղրայրութեան» կանոնադրութիւնը⁴:

Կամենեցի-Պոդոլսկ քաղաքի Կարիճվորաց եղրայրութեան մասին մեզ հայտնի վկայութիւնը 1522 թվականից է: Քաղաքի հայկական եկեղեցիներից մեկի նվիրատերութիւնների մատչանում, առլ թվականի տակ գրանցված է հետևյալը. «Զմիարան կարիճներն նկարել ետան զկէս եկեղեցին՝ հանդերձ քոյրովին աւատկերքներով»⁵: Նրկալ Քորոսովեչի արքեպիսկոպոսութեան տարիներին (1626—1681) ստեղծվել է նաեւ Ստանիսլաւի «Կարիճվորաց եղրայրութիւնը»⁶:

Եղրայրութիւններ, աեշուշաւ, եղել են նաեւ Ուկրաինայի, Լեհաստանի, Մոլդաւիայի, Ռումինիայի և Հունգարիայի հայաբնակ մշտա քաղաքներում, որանցից մի քանիսի մասին պահպանվել են արխիվային արժեքավոր փաստաթղթեր: Դժբախտաբար զրանք զեւեւ հրատարակված չեն, ուստի վաղաժամ է որել խոսք տակ այն մասին, թե որքանով են մայր հայրենիքից կտրված ու հեռավոր ալլ երկրների հայաշատ քաղաքներում ստեղծված Եղրայրութեաները ծաղումնաբանորեն կապվում բուն Հայաստանի նույնատիպ կազմակերպութիւնների հետ:

Սակայն, եթե նկատի առնենք այն հանգամանքը, որ վերահիշյալ երկրների քաղաքային կշտնքի, առևտրի և արհեստագործութեան զարգացման գարծում հայ գաղթականները նշանակալից զեր են կատարել և հարչութամշակներ շարանակ համաուորեն ձգտել են իրենց համայնքների ներքին կշտնքը կազմակերպել հայրենի երկրի աւանդական սկզբունքներով, կարելի է թերեւ եղրակայնել, որ քաղաքաբնակ երիտասարդների եղրայրութիւնները եւ ալլ գաղթաւայրերում ստեղծվել են ոչ թե աւանդական ժողովուրդների համանման կազմակերպութիւնների, ալլ միջնադարյան Հայաստանի քաղաքների օրինակով:

⁴ Հ. Տ ա շ յ ա ն, Տարակ հայերէն ձեռագրաց Ստանադարանին Սիբիարեանց ի վրենտա, 1895, էջ 223—224:

⁵ ՏԷՍ «Արարտա» տոսագիր, 1889 թ., էջ 387—405:

⁶ Մ. Բ Յ շ կ յ ա ն, Ճանադարհորդութիւն ի Լեհաստան, Վիեննայի, 1830, էջ 149:

⁷ Ղ. Ա շ ի շ ա ն, Կամենից, տարեգիրք Հայաց Լեհաստանի և Ռումինիայ հաստաշնայ շուտաւայր, Վիեննայի, 1890, էջ 129: Տեւ նաեւ Հ. Խ ա շ ի կ յ ա ն, Հայկական գաղթաւայրերը - Ուկրաինայում XVI—XVII դարերում («Տեղեկագիր», 1954 թ., № 4, էջ 53—54):

Հրապարակելով Երզնկայի եղբայրության «Մահման և կանոնքը», հույս ենք հաշտնում, որ այս հարցը հատուկ բնության տառիկա կգաղնա սկրափ-նահալ և լեհահալ գաղութների պատմությանը՝ զրազվող մասնագետների կողմից և կառանա իր բավարար պատասխանը: Եվ եթե պարզվի, որ Հայաստանից դուրս գտնվող հայաբնակ քաղաքների Կաթինձվորաց եղբայրությունների հիմքում ընկած են հայրենական ավանդությունները, ապա մենք հնարավորություն կունենանք միջնադարյան Հայաստանի քաղաքային կյանքի ազոա պատկերը լուսավորելու համար, այս կամ այն չափով օգտվել նաև Ռկրափնայի և Լեհաստանի հայաբնակ քաղաքների մասին պահպանված հայերեն, հայաստագիշաղերեն և լեհերեն արխիվային առաա նյութերից:

«Տեղեկադրում» ադազրված վերահիշյալ մեր հազարգման մեղ մասնանշել էինք, որ հայկական քաղաքների եղբայրությունները ընդհանուր շատ բան են ունեցել փոքրասիական քաղաքներում XIII դարում առաջացած «Ախի» («եղբայրություն») կոչվող կազմակերպությունների հետ:

Արաք նշանավոր համապարհորդ Իրն-Բաաուաան, որ 1332 խիականին շրջում էր Փաք Ասիայում, հաճախ հյուրընկալվել է «ախիների» կողմից և ծառափաղել, մասնավորապես, Երզնկայի «ախիների» կազմակերպությանը, ուշադրալ սովյալներ է հազարղել կազմակերպության անդամների միմյանց նկատմամբ ունեցած պարաավորությունների, նրանց հավաքույթների ու խնձույթների և գաղանած գաղափարների մասին: Ախիները, — ըստ Իրն-Բաաուաայի, — կանգնած էին ազատության պաշապանության գիրքերում, պաշարում էին բանապետների ու նրանց կամակատարների դեմ, առաապյալներին ու չքավորներին օգնելը մտնում էր նրանց արտգան պարաականությունների մեղ և այլն:

Նույն սկզբունքների վրա են խարսխված եղել նաև հայկական եղբայրությունների գաղափարական ու կազմակերպական հիմքերը: Երզնկայի եղբայրության մեղ միարանվածները ազարված են եղել հարեան ժողովուրդների հետ հաշա ու խաղաղ ապրելու և գործակցելու ջերմամբ: «Մահման և կանոնքի» մեղ կան ուշադրալ աշալրսի առղեր, «Եւ խաղաղաուէրք լինին եղբարքս մեր ի մէջ աշխարհի, բնղ ամենաջն աղղ մարղկան սիրալ առնիցեն գառել և զլսել, որ յամենայն աղղէ իմանաուոնք լիցին, մեծարեպին և յիմաստալեննն շահեսցին՝ առանց հակաաակալանն»:

Հայրենի քաղաքից դուրս, առաարական կարավանների հետ երթնեկելիս, եղբայրությունների գենքի սովար ու գինալու անգամները («մանկալիք», «կարինձվորաչք»), մանկատալալի հրամանաաարալյամբ՝ պաշտպան էին կանդնում իրենց կյանքին ու գույրին, թշամական հարձակաւմների ժամանակ նրանք անաարակույս, մառնակցում էին հայրենի քաղաքի պաշտպանաղական մարտնրին, իսկ խաղաղ պաշմաններում, նույն ալղ երթաաաարղները, խմբվում էին խնձույթների, գիշերներ լաաաղնում գինարրալյամբ, ունկնդրում իրենց սիրելի բանաաակղծների և գուաանների հարինած սիրս և ուրախալյան երղերը: Ըսում ժողովրդական աաաչսղների «քաշալղ դրալղ»-ները, որանք սովարեցնում էին «ղօրաւար մանուկ և յաղթօղ լինել», և գվարձանում էին հեղաձաւուկ վարձակների ու մարնների պարերը գիաելալ, երղերը ըմբոշխնելալ:

Մեր հազարգման մեղ ցուլղ էինք ալել Կաաաանղին Երզնկաղու սերա կաղն ու մտերմալյանը Երզնկայի եղբայրության անգամների հետ: Կաաաանղինը

Արտեղ քահանայ տեսեր,
 Նայ ծուր ճամփաւ աւ ելեր,
 Արտեղ մէկ աղտը տեսեր,
 Գիրկ աւ ծոց ի զեմ գնացեր...¹⁶:

Միջնադարում հայ քնարերգութեան լավագույն աչա էջերի ստեղծագործական միջավայրի աւ տարածմանն ուղղաների մասին մեր գիտելիքներն անշուշտ հարստանում են աչա բանից հետո, երբ տեղեկ ենք գտնում հայկական քաղաքներում ստեղծված տմարի երիտասարդների եզրայրութեանների գոյութեանը և խորամուխ լինում նրանց անգամների գործունեութեան և նիստ ու կայքի մանրամասնութեաններին:

«Մահման և կանոների» քնադիրը հրատարակում ենք Մատենադարանի ստորի նշխար երեք ձեռագրերի քաղգատութեամբ.

A — N° 2329, Ժողովածու, 1291 թ., էջ 287բ—295ա:

B — N° 652, Կանոնգիրք, XV—XVI դդ., էջ 70բ—75բ:

C — N° 2173, Ժողովածու Հովհաննէս Երզնկացու քարոզների և մեկնութեանների, ԺԳ դար, էջ 257—260բ (վերջից բերի):

* * *

Սահման և կանոն միաբանութեան եղբարց¹, որք աստուածային սիրովն միաբանեցան յեղբայրսին միմեանց ի մայրամազաւ, որ կոչի եզնկայ², ի րովս՝ ՉԹ՝ (1280). Աստ հանդիպելով և ծերունի³ վարդապետ Դրիգոր՝ Սահանեցի, որ և գրեցաւ ի գլխի եղբայրութեան⁴, և ես՝ նուստ վարդապետ⁵ Յովնանէս եզնկացի¹⁷ գրեցի զսահման և զխաւս եղբայրութեան և զքանաւս ազատան⁸ որ ի սմանէ, ասաջնորդութեամբ սուրբ հոգայն.

Բանն աստուած, որ բանիս գոյացոյց զսահմանսն արարածս և գրանն իւրական հոգի կոչեաց և կեանք՝ բանին⁹ խմտաութեամբ զարդարեաց զհոգիս մեր, զի սրպէս հացիս կերակրի մարմին, այսպէս բանիս հաստատի հոգի:

Արդ, հոգիացուցիչ բանն Յրիառսի աստուծանէ զմեզ¹⁰, զի երկու են գուռն և Հանապարհ՝ վարաց մարդկան, զոր ընտրեն¹¹ և գնան Հանապարհորդը կենցաղոյս: Նեղ է գուռն և անծուկ է¹² Հանապարհն, որ ասնի ի կեանսն և օտկար են, որք մտանեն ընդ նա¹³. լայն է և ընդարձակ է Հանապարհն, որ ասնի ի կորուսան, և բազումք գնան¹⁴ ընդ նա:

Արդ, նեղ և անծուկ Հանապարհ՝ զստաթիւնութիւնն ասէ և զբարեգործութիւնն, որ հեշտասէրքն և մեղաւք մարդեայրն ոչ կարեն դնալ, և սակաւք են յաշխարհի, որք յաւժարական սիրով գնան ընդ նա, իսկ լայն և ընդարձակ Հանապարհ՝ զմեղացն ասէ և զչար գործոցն¹⁵, զոր մեղասէր¹⁶ և աշխարհասէր մարդիկ սիրեն և յաւժարին դնալ ընդ նա: Արդ, աչս երկու Հանապարհս

¹⁶ Մ. Ար և դ յ ա ն, Գոստմետիսն ժողովրդական ասպեր, էջ 145:

¹ B եղբարցա: ² AB մեծ փիս որ կոչի յեզնկայս: ³ AB ի թմ: ⁴ B Դրիգոր չիք: ⁵ B միաբանութեան եզրայրութեան գլուխ փիս ի գլուխ եզրայրութեան: ⁶ C վարդապետ: ⁷ C Յահանէս, A եզնկեցի, B Յահանէս Երզնկացի: ⁸ B և աւգուստ: ⁹ AB քանի: ¹⁰ A մեզ: ¹¹ A ընտրեն: ¹² AB է չիք: ¹³ B այն փիս նա: ¹⁴ B մտանեն փիս գնան: ¹⁵ A զչարագործոցն: ¹⁶ A մեղասէրքն:

երկու տառչնորդ են, որ կոչեն զմարդիկ գնալ զՏեա¹⁷ իւրեանց: Բարի ճանապարհին՝ տառչնորդ է հողին սուրբ, զոր և մարգարէն Դաւիթ հայցէ՝ «Հողի քաբարի տառչնորդեացէ ինձ յերկիր»¹⁸ ուղիւ: Եւ շար ճանապարհին տառչնորդ¹⁹ տառանայ է, զոր վէժն հաւատոյ Պետրոս առէ՝ «Մասին ձեր ստանալ իբրեւ գառիւծ զաշէ և խնդրէ թէ զս²⁰ կլանէ»: Եւ

Արդ, եղիցի եղբայրութեան²¹ մեր հողին²² սուրբ տառչնորդ, հանդերձ հարբ և միածնի սրգովն²³, և տառչնորդեացէ մեզ յերկիր ուղիւ՝ բարի ճանապարհան ընդ արքունի պաղտաչն, ստանց խառորելոյ յաջ կամ յաճեալ²⁴, զի մի ի գինացն երկացունց խոցածեացուք, աչ իբրեւ ի վերայ կամրջի²⁵ գետոյ ընդ մէջն գնալով մի վերայ կամ ներքոյ գետավէժ լիցուք: Եւ զի ժողովաւէր՝ բնութիւն մարդոյս և բնորձաւի շարի և բարոյ²⁶ բոա նմանութեան աւուշս, զի գորաւրինալ աղ ի ծաղեւ տրեղաւիանն լուսաւորի և ի գալ գիշերոյն՝ սեպկեալ խաւարանա, աշտպէս և մարդ, եթէ գառաւաժային բանն և զհագիտք խրատն և զլոյս պատուիրանացն ստաւծոյ տանալ ի միա՝ լուսաւորի և պաշտաւանա, և թէ²⁷ ստաւանայի սղղմանցն և մեղաց խրատուն լինի բնդանալ՝ նսեմանա²⁸ և խաւարի: Եւ գորաւրինալ հող երկրի, զոր ինչ սերմանէ մարդ²⁹ գաջն բուսուցանէ, աշտպէս և հողեղէն բնութիւն մարդոյս, զոր ինչ սերմանեն՝ գաջն պաղաւերէ³⁰, եթէ փաշ՝ մեղաց և եթէ ծաղիկ՝ առաքինութեան: Արդ, լոյս պատուիրանացն տաւծոյ լուսաւոր լիցի յալի եղբայրութեանս և ծաղիկք³¹ ամենայն բարութեանց բուսիին ի բնութիւն սոցա:

Բայց արժան է գիտել եթէ քանի տեսակք են եղբայրութեանն³²:

Մասինն աչս է, զի ի միայ բնութիւնէ տարեւոյցս միայ արարչին³³ ստեղծաւորն³⁴ եղբայր տաին, և աչս հաւարակաց է՝ բանականաց և սնրանից, կենդանեաց և անկենդանեաց:

Իսկ երկրորդ եղբայրութիւն աչս է, որ ի միջէ ծնագաց³⁵ ծնեալ լինին, և աչս սակաւաւոր է:

Իսկ երրորդ եղբայրութիւն, որ և ճշմարիտն է և հագեւոն, աչս է, որ ի հողացն ստաւծոյ ծնեալքն և ի մի աւաղան մկրտեալքն եղբարք տաին միմեանց և Քրիստոսի, և³⁶ երկնաւոր հաւրն սրգիք, և արբայութեանն ժառանգաւորք³⁷, և³⁸ Քրիստոսի ժառանգակիցք, և աչս յատուկ³⁹ քրիստոնէից է պարգեւալ շնորհք, որք⁴⁰ սնուտմբն Քրիստոսի կնքին:

Այլ գուք ի վերայ աշտպիկ շորրորդ տեսակք եղբայրութեան հառաւորեցէր ի միջի ձերում, որ գրովն է և կանանաւորն⁴¹ սահմանաւոր, և բարեւեր ժողովմամբ, և ընկերակցութեամբ, և միաբանութեամբ, և միով⁴² հաւատով և սիրով, և երկնաւոր ցանկութեամբ: Եւ ոչ եթէ նոր է աչս, աչ զոր քրիստոնէից⁴³ վաշել է գործ՝ գաջն ստուցանել:

Եւ քաղցր է աչս եղբայրութեան սահման, զի սրպէս բազմութիւն տաւեղաց գերկինս գարդարեն, աշտպէս և բազմութիւն եղբարց սիրով⁴⁴ ժողովելոց՝ գեկեղեցի պաշտաւացուցանեն: Եւ սրպէս բազմութիւն գարաց քաջամարտիկ գինաւորաց միաբանելոց գիւրաւ յաղթեն թշնամեացն, աշտպէս եղբարցն բազ-

¹⁷ B ի հեա: ¹⁸ C ի յերկիր: ¹⁹ B տառչնորդն: ²⁰ B գալ, C գո: ²¹ B եղբայրութիւնս վիս եղիցի եղբայրութեանս: ²² AB հողի: ²³ B սրգովն: ²⁴ A յաճեղ: ²⁵ B կարմրելի: ²⁶ B բարոյ և շարի: ²⁷ AB եթէ: ²⁸ B և նսեմանալ: ²⁹ AB որ վիս մարդ: ³⁰ B պաղաւերի: ³¹ AB ծաղիկ: ³² B եղբայրութեանս: ³³ AB արարչի: ³⁴ B ստեղծաւոր: ³⁵ AB ծնագաց: ³⁶ B և չիւ: ³⁷ AB ժառանգաւորք: ³⁸ B և չիւ: ³⁹ C յատուկ չիւ: ⁴⁰ B որ, C որ չիւ: ⁴¹ C կանաւորան: ⁴² B միով չիւ: ⁴³ C քրիստոնէից: ⁴⁴ C սիրով չիւ:

մաթիան քաջ հաւատարմ և հաւատար սիրով՝ պիտա յաղթեն սատանայի, և մեղատուէր պիտայն, և շար մարգկան, որք⁴⁵ շարժին ի սատանայէ:

Եւ արդ, գիցուի զսահման մերոյ եղբայրութեանս, որ⁴⁶ եմ երեք սեռական գլխաք. առաջին⁴⁷, եթէ ամենայն որ իւր անձամբն որպէ՛ս բազարաւորի, երկրորդ, թէ գի՛նշ ապաստիւն և շահ արտաքին միմեանց այս միաբանեալ եղբարքս և ս՛ր է պատու միաբանութեան սոցա. երրորդ, թէ որպէ՛ս ի հասարակաց կենցաղոյս ի մէջ աշխարհի և ի մէջ բազում ազգաց խմտութեամբ գնացնէ ի շինութիւն տեսպոցն և ի փառս անուան Քրիստոսի:

Եւ արդ, աստացաք⁴⁸, զոր պարտ է ամենայն ումէր իւր անձինն ստանալ, զի գորտքինակ արեգակն հասարակաց ծաղկ: Բայց ում տեսանելիքն առողջ են՝ նա յաւատարի, աշուղտ և աստուածային⁴⁹ սարկնքն⁵⁰ հասարակաց է ամենայն աշխարհի, այլ որ սիրէ և գործէ՝ նա է աշխատաւոր և աստուածային յաւովն պաշտօնացեալ:

Լուարաք երիտասարդք և աղահասակ՝⁵¹ մանկունք⁵², որք միաբանէք⁵³ տ. չեղբայրութիւնս: Լէյս ձեզ առաջին սարկնք՝ սիրեցէր պատուած գորտքին

ձեր և փառն սիրոյ նորա արհամարհեցէր գամենայն սէր աշխարհիս:

Բ. Երկրորդ. պատուեցէր գծնագոն⁵⁴ ձեր՝ գհայր և գմայր, որ հետ⁵⁵ տառնածոյ պատճառ եմ ձեր⁵⁶ սակզծմանն, և ծերութեան⁵⁷ նոցա խնամ տարէր, և հրամանացն հնազանդ լերուք. զի արհնութեան նոցա արժանի լիցիք⁵⁸: Գ. Երրորդ. պատուեցէր գրահանայն տառածոյ իբրեւ գհպետր ծնողն⁵⁹, և ձեր քահանային⁶⁰, որոյ ժողովարդ էր, խոստովանեցէր, և ի վատակոց և շաշխատութեանց ձերոյ սուր նոցա պատու, որպէս զի⁶¹ աղաւթն նոցա, որ փառն ձեր մատուցանեն տառածոյ՝ քնդանելի լիցի:

Դ. Չորրորդ. սուրբ պահեցէր գանձինս ձեր ի մեղաց և անարատ կատարեամբ մնացէր՝ մինչ արժանի լինիր աշխուղ պատանն արհնութեան, որպէսզի տառածոյ նուէր լիցին անձինք ձեր և մի սատանայ նման գալլոյ գիշատեալ պատառնոյէ զձեզ:

Ե. Հինկերորդ. լեա տանելոյ գպտակն արհնութեան և միաբարի սուրբ ամուսնութեամբ ընդ կողակցին⁶² ձերոյ, զոր⁶³ խոստածոյ պատշաճեցաւ, սուրբ պահեցէր գանձինս ձեր յաւատր և ի պիզծ անկողնոյն⁶⁴, զի մի գպտակն⁶⁵ արհնութեան կորստանէր, և անկանիք⁶⁶ յանկծս տառակիչս, և զրկիր ի քրիստոնէութեան անուանէ՝ շունք կռելով փառն շնութեան մեղացն:

Զ. Վեցերորդ. յամենայն տր⁶⁷ երեք անգամ յաղաթս կացէր՝ ի լուսանալ սուրն և ի ժամ ստանալ հացին և երկկոնն⁶⁸ ի ժամ քնոյն: Յամէն ժամ ժԲ. (12) ծանր աչք մարդն և Ի. (20) ծանր⁶⁹ կին մարդն, և որ ալ աւելի կարէ՝ գալն իւր հագուցն⁷⁰ գաւրութիւնն և սկսն պիտէ, զոր առ աստուած սննի:

Է. Շարաթն⁷¹ սարն և կիրակիէն⁷² անպատճառ չեկեղեցին երթալք, որ գաւտարանին ձայնն լսէր ու⁷³ Քրիստոսի ձայնին լինիր արժանի, և գպտաարդն տեսանելով զՔրիստոս տեսանէր:

⁴⁵ BC. որ: ⁴⁶ B. աչք: ⁴⁷ C. առաջինս: ⁴⁸ A. ասացաք: ⁴⁹ A. այս աստուածային: ⁵⁰ AB. սարկնքս, ⁵¹ A. աղաթահասակ: ⁵² A. մանկունք: ⁵³ AB. միաբանիք: ⁵⁴ AB. գծնագոն: ⁵⁵ A. հետ: ⁵⁶ B. ձեզ: ⁵⁷ B. ի ծերութեան: ⁵⁸ B. լինիք: ⁵⁹ B. ծնողան, C. ծնաւորան: ⁶⁰ C. քահանային: ⁶¹ B. զի չիր: ⁶² C. կողակցին: ⁶³ C. որ: ⁶⁴ A. պիզծ անկողնոյ: ⁶⁵ AB. պատակն: ⁶⁶ A. անգանիք: ⁶⁷ B. յաւրն փխ յամենայն տր: ⁶⁸ AB. երկկոնն: ⁶⁹ A. ծանր չիր: ⁷⁰ AB. հագուցն: ⁷¹ AB. շարաթն: ⁷² C. կիրակիէ տարն: ⁷³ AB. լսելով փխ լսէր ու:

բ. Յամենայն կիրակի⁷³ զշաբաթուն⁷⁵ յանցանքն խոտաւմանցէր և ի Խ. (40) արն հետ մի հաղորդեցէր. և յամենայն⁷⁶ տէրունական տան շնկեղեցին ժողովեցէր և գիտահարկ տանին հասկացիր. և զկիրակին ի բան պանկոյ սուրբ պահեցէր:

թ. Զբերանն, որ տառաւծոյ անուանն խոտաւմանոյ է և հաղորդական⁷⁷ ի չիշոցաց սուրբ պահեցէր և յամենայն ազտեղի խաւօց, և մի գտառաւծոյ սակզծուածն զկեղծն ստաւանայի սանէր պարծի:

ժ. Զամենայն սպաշարածն ձեր տմբացուցէր երկեղին⁷⁸ տառաւծոյ. զաչքն՝ ի շարատ հաշերոյ, զանանչն՝ ի շար և ի մեղաց խրատէ, զձեռն՝ ի զրկերոյ և ի զաղանայոյ և ի հարկաներոյ, և զառքն՝ ի մեղս բնթանայոյ⁷⁹: Այլ աշտակս արարէր. աշտս գտառաւծոյ զեղեցիկ արարածն տեսէր, և բերանով զարարին տրհնեցէր, տկանքով զառաւորածն նորա լսեցէր. ձեռաւ յազաւիս և յաշխատութիւն պարծոյ և յազարմութիւն սպրառաց բարեպարծիցէր⁸⁰, և զսիրտ ի շար խորհրդոյ սրբեցէր⁸¹:

Եւ աշտ ամենայն սմեկ իւր սնձինն տրէնք և⁸² զգաշութիւն յնտառածային հրամանացն և ի գրաց սրբաց:

Բ. Բակ երկրորդն, որ եղբարցն անեն և⁸³ վառն սիրտն տառաւծոյ զեղբարարութիւն⁸⁴ կառարեն՝ աշտ է.

ա. Վառն զի աշխարհս աշտ ծով է և մարդիկ աշէկածին ի սմապէս պէս պատաճ. մամբ գործոյ. և թէ⁸⁵ որ յեղբայրութենէս ի փորձութիւն մարդկան անկանիցի⁸⁶ և ի բնատարաց⁸⁷ նկիցի, ամենայն եղբայրն ջան եղեալ հանցեն⁸⁸ զնա ի հասեալ⁸⁹ վշտացն, զի որ եղբայր եղև մեզ. Քրիստոս տառացէ՝ «Ի բանդի էի և եկիք առ իս»:

բ. Եւ եթէ որ ի փորձութիւն մեղաց անկեալ⁹⁰ ի ձեռս տառանայի մտանեացի՝ ամենայն եղբարքն ազաւթիւք և բարի խրատով և սպարանաք, այլ և ստախիւք և ամենայն հնարիւք՝ աղատեացեն զանկեալն⁹¹ ի ծառայութիւն մեղաց և Քրիստոսի բնծայեացեն, նմանեալ այնմ, որ զվնայաւ ի վերայ անկեղոյն⁹² ի ձեռս ստաղակացն⁹³:

գ. Եւ թէ⁹⁴ որ յազրատութիւն անկանիցի⁹⁵ և ի շրտարութիւն մարմնոյ, այլ եղբարքն ըստ կարողութեան և ըստ ուժոյ աշնեացեն, և ազրատ եղբարքն սոգնելով՝ տառաւծոյ փոխ տայեն, որ հաղարատատիկ վճարէ յաշմ աշխարհի և ի հանդերձայն զկեանսն յաւիտենականն⁹⁶ պարգեւեցէ:

դ. Եւ թէ⁹⁷ որ ի անօրութիւն և ի ցաւ հիւանդութեան մարմնոյ անկանիցի⁹⁸ յամենայն տաւ եղբայրութենէն⁹⁹ ի տեսութիւն զնացեն և զհիւանդացեալն մխիթարեացեն, և զեղով և բժշկով ձեռնառ լիցին, որպէսզի յաւիցեն ի Քրիստոսէ, թէ¹⁰⁰ «Հիւանդ էի և տեսէր զիս»:

ե. Եւ թէ¹⁰¹ սմեկ տաւ վաղճանին հապէ և փոխեացի յանցաւոր կենացս՝ ամենայն եղբարքն զմարմինն պատուով ի գերեզման¹⁰² տանիցեն¹⁰³,

⁷³ C կիրակէ Աղարակէի: ⁷⁴ B զշաբաթուն: ⁷⁵ B տմեն: ⁷⁶ C և հաղորդական չիւր: ⁷⁷ AB երկեղին: ⁷⁸ AB և զառքն ի մեղս բնթանայոյ չիւր: ⁷⁹ AB բարեղործեցէր: ⁸⁰ C սրբիցէր: ⁸¹ C տրեկէր և չիւր: ⁸² B և չիւր: ⁸³ B զեղբայրութիւն: ⁸⁴ AB եթէ փիս և թէ: ⁸⁵ A անգանիցի: ⁸⁶ A և բնատարաց, ⁸⁷ B հանիցեն: ⁸⁸ AB հատանել: ⁸⁹ A զանդեալն: ⁹⁰ A անգեալ: ⁹¹ A անդերոյն: ⁹² AB ստաղակայն: ⁹³ AB և թէ: ⁹⁴ AB անցի: ⁹⁵ C յաւիտենական: ⁹⁶ AB եթէ: ⁹⁷ A անցի: ⁹⁸ B յամեն տաւ տաղձ եղբարքն փիս յամենայն... եղբայրութենէն: ⁹⁹ AB և թէ: ¹⁰⁰ A զերեզմանի: ¹⁰¹ B թաղեացի ի գերեզմանի:

որպէս վաշիւ է, և զհոգն հաղւն տալեն, և ամեն եզրայր¹⁰⁵ մին տը պա-
տարադ տալ¹⁰⁷ ամեն յանուն վաղճանելոյն:

Եւ այս սահման է, զոր եզրարքն միմեանց տանեն, Եթէ մատուտը և¹⁰⁶ եթէ
հետաւոր լիցի եզրայրն՝ սիրով և հաւատով ի մէջ խրեանց համարեցին:

Իսկ երրորդ գլուխն այն է¹⁰⁷, որ և այլոց բարի արտայնն, որ պան ի հետա-
ւոր աշխարհաց, և կամ ի սոցանէ գնան յայլ աշխարհ՝ ազատին և ազատեցու-
ցանեն:

Եթէ վարդապետ եկեացէ յայլ¹⁰⁸ աշխարհէ՝ գլխաւորը եզրարքն ի տեսու-
թիւն երթիցեն, և պատուեացեն գնա, և շահեացին ի վարդապետական թանիցն,
և ժողովեացին ու նա ի քարոզութիւն սուրբ գրոց, և ի գնալն՝ յաղարկեա-
ցեն¹⁰⁹ գնա սիրով, և ըստ մարմնոյ պիտայիցն ըստ կարին տալեն հոգեւոր
սերմանալին գմարմնաւոր պաղարհերութիւնն: Այսպէս և եպիսկոպոսաց արաւ-
ցեն: Նոյնպէս վանականաց և աղաւթարար եզրարքն և ճգնաւորաց տալնջաման
և հանկուցիչը¹¹⁰ լիցին:

Եւ խաղաղաւոր լինիցին¹¹¹ եզրարքս մեր ի մէջ աշխարհի, ընդ ամենայն
ազդ մարդկան սիրով ամենիցն պատել և զլսել, որ յամենայն ուղղէ խմտաւոր
լիցին՝ մեծարեացեն և չիմտատութենէն շահիցին¹¹² ամանց հակառակութեան,
հեզ բարութ, հանգարա գնացիւք, պարկեշտ կացուք¹¹³, իբրեւ զպահեկան սակի
ի մէջ տղմոյ աշխարհիս անադա և յատակ¹¹⁴ մնալով, իբրեւ զոչս արեւո ի
մէջ¹¹⁵ գարշահոտութեանց պաշտառ մնալով՝ խրեանց բարոյն տալ այլոց՝
որպէս արեգական¹¹⁶ լոյս, և յայլոց¹¹⁷ պղծութեանց ոչ ուսանիլ, որպէս և արե-
գակն ոչ տանու յայլոց պղծութեանց:

Արդ, զուր պատուական եզրարք, այսպիսի սարինաւ գարգարեցէր պան-
ճինս ձեր, զի լինիցիր միմեանց որպէս պարսիսպ ամուր, զի որպէս բազմու-
թիւն քարանց ժողովեալ ի մի տեղի պարիսպ ամբութեան և պահպանութեան
է¹¹⁸ քաղաքի, այսպէս և զուր իբրեւ պինդպանի քարինս սիրովն տառաւծոյ մա-
ծեալ՝ անտափ ամբութեամբ կացէր ի հաստատութիւն: Եւ որպէս գրախա բա-
զում անկաւք գարգարի, այսպէս և զուր եղերուք իբրեւ զգրախա տառաւծոյ
քաղցրահաշակ պաղով գարգարեալ և որպէս բաշտատան անուշահոտ ծաղկաւք
լիացեալ¹¹⁹: Եւ գորտերինսկ թաղ թաղաւորի ի յտկոյ և ի մարդարտոյ և յա-
կանց պատուականաց յաւրինի, նոյնպէս և զուր թաղ պարծանաց լերաք¹²⁰
զբաշն մերոյ Քրիստոսի, և իւրաքանչիւր զիւր պեղեցիկ գործս փալկեցէր իբրեւ
զակն լուսաւոր, և որպէս տկուճքն յակին շարեալ¹²¹ միաննն, նոյնպէս և զուր
յամբիծ¹²² հաւատն և յանկեզծ սէրն յարմարեալ¹²³ պեղեցիկ և պաշտառ լուսով
փալկեցէր, եղերուք մաւր ձերոյ եկեղեցոյ կենդանի գանձ և պարծելի որդիք,
Եթէ ուսիցէր և եթէ քննիցէր¹²⁴ զամենայն ի փառս տառաւծոյ արտաշիր:

Արդ, որ սիրէ պեղրաչրութիւնս պաշս և խառնի ի միաբանութիւն սոցա,
պահեացէ նաեւ պարէնս զայս և զսահման եզրարքս՝ գրեացի նա ի զիւր միաբա-
նութեանս և Քրիստոս պրեւցէ ի գոյրութիւն կենաց, իսկ շնացուզն և չիշոցնա-
տուն և այլ պանաղան մեղաւք վարեալն մի՝ կացցէ ի գրի տառ, իսկ որ արի-

¹⁰⁵ B եզրարքը: ¹⁰⁶ B ամեն: ¹⁰⁷ B և չիւր: ¹⁰⁸ B այս է: ¹⁰⁹ B յալ չիւր: ¹¹⁰ B աղարկեա-
ցին: ¹¹¹ B հանգուցիչ: C հանկուցիչ: ¹¹² AB լինին: ¹¹³ AB շահեացին: ¹¹⁴ B պարկեշտ
կացուք: ¹¹⁵ B իւստակ: ¹¹⁶ A արեւո ի մէջ չիւր: ¹¹⁷ A արեգակն: ¹¹⁸ Ա յաւազան ամուր է: ¹¹⁹ B
պաղովք լցեալ փխ ծաղկաւք լիացեալ: ¹²⁰ B եղերուք: ¹²¹ A շարեւ: ¹²² B յամբիծ: ¹²³ A
յարմարել: ¹²⁴ A քննիցէր:

հատրաճըն են՝ սիրով զմեմեանս շահեացին: Աստղ եղբայրն¹²⁵ քաղցրաթևամբ¹²⁶ խրատեացէ և կրտերն Նեաղանդաթևամբ¹²⁷ լուրցէ, որ զխտան է մի խաբարացի և որ տխմարն է մի յաւաճատեացի, այլ իրրն զՔրիստոսի անդամ մեմեանց խնամ տանիցին, զմեծն և զխմատաւան պատաւեացն և զփարրն և զանուսումն զթով խրատեացին:

Տասին զլուխն և քառասնին մեծն բաժնեացն ժամ ի փարգապետաց ասցին և զայսն աղաւնջուցեն¹²⁸, և զամենացն բան բարի խրատով զխաւարացն տրուցին:

Л. С. ХАЧИКЯН

УСТАВ «БРАТСТВА» ГОРОДА ЕРЗЫНКИ (1280 г.)

(Р е з ю м е)

В 1280 году в городе Ерзынке холостые армянские юноши и молодые люди, принадлежавшие к сословию купцов и ремесленников города, организовали «братство», для которого Иоани Ерзынкаци—видный ученый и поэт того времени—написал «Устав и каноны».

Целью «братства» было общими усилиями оказывать сопротивление «насильникам» и «злым людям», помогать разорившимся товарищам, оказывать друг другу поддержку в различных вопросах экономической и социальной жизни. По своей структуре «братство» приближалось к воинской организации, низшее звено которой состояло из 10 членов, подчиненных десятнику. Из четырех таких звеньев состояло следующее подразделение, находившееся под главенством «сороканачальника». Делами организации ведал особый орган—«старшины братьев», под председательством «главы братства». Вся организация состояла из «старших» и «младших» членов.

Публикуя научно-сравнительный текст устава братства, составленный на основе сличения 3 рукописей Гос. Матенадарана, издатель в кратком предисловии говорит о подобных организациях, существовавших как в городах самой Армении (Ани, Ван, Карни), так и в зарубежных армянских поселениях (Кафа, Каменец-Подольский, Суздаль, Язловец, Станислав и др.) и рассматривает ряд произведений средневековых армянских поэтов—Иоанна и Константина Ерзынкаци, а также безымянных певцов-гусанов, созданных по заказу молодых людей—членов указанных «братств» и отражающих их мироощущение, идеи и настроения.

Более подробную статью об уставе и самом «братстве» города Ерзынки издатель опубликовал в № 12 «Известий» АН АрмССР (общественные науки) за 1951 год.

¹²⁵ Ե տաւղ, զխտան և խմատաւան եղբայրն: ¹²⁶ Ե քաղցրաթևամբ: ¹²⁷ Ե կրտերն և աղեւան Նեաղանդաթևամբ: ¹²⁸ Ե աղաւնջուցին:

L. S. KHATCHIKIAN

LE STATUT DE LA «CONFRÉRIE» DE LA VILLE D'ERZENKA (1280)

En 1280, adolescents et jeunes gens célibataires, issus de familles d'artisans et de commerçants arméniens de la ville d'Erzenka, s'organisèrent en «confrérie» dont le statut et les canons furent rédigés par Hovhannès Erzenkaisi, savant et poète réputé de l'époque.

La «confrérie» se donnait pour tâche de lutter contre «les malfaiteurs» et «les hommes méchants», d'aider les camarades ruinés et d'assurer à ses membres un soutien en toutes questions, sociales ou économiques. Par sa structure, la «confrérie» s'identifiait à une organisation militaire. Le groupe initial était formé de 10 membres et commandé par le «chef des dix». Ces groupes, réunis par quatre obéissaient au «chef des quarante». Les affaires étaient administrées par un organe spécial des «frères aînés» que présidait le «chef de la confrérie». Toute l'organisation se trouvait composée de «membres aînés» et de «membres cadets».

L'auteur qui nous fait connaître le texte comparé du statut de la confrérie, restitué après une analyse scientifique de 3 manuscrits conservés au Maténadaran, retrace en quelques mois, dans sa préface, l'histoire d'organisations semblables ayant existé dans les villes d'Arménie (Ani, Van, Karin) et dans les communautés arméniennes de l'étranger (Caïfa, Kaménetz-Podolsk, Sultanié, Yazlovets, Sianislavov, etc.) tout en nous donnant un aperçu des oeuvres de Hovhannès Erzenkaisi et de Constantin Erzenkaisi, poètes arméniens du moyen âge, et des chansons de «kousans» composées à la demande des jeunes membres des «confréries» et inspirées des sentiments et idées de ces derniers.

Le statut de la confrérie d'Erzenka et la confrérie même ont fait l'objet d'un examen plus détaillé que l'auteur a publié dans le N° 12 de 1951 de la Série des Sciences sociales des «Tegheqagir» de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie.

